

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:4. 2009

Den sociala ingenjörskonsten – en lång historia?

Jonas Larsson Kraus, *Att odla ett samhälle: Råby räddningsinstitut och 1840-talets sociala ingenjörskonst*, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensia, 236 (Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet 2009). 269 s. (Summary in English: To cultivate a society: Råby reformatory and the social engineering of the 1840's.)

Hur länge har social ingenjörskonst funnits? Frågan är närmast omöjlig att besvara, eftersom det beror på vad man menar med begreppet. I centrum för Jonas Larsson Kraus doktorsavhandling i historia står det så kallade räddningshuset i Stora Råby, vilket grundades på privat initiativ i slutet av 1830-talet, samt den debatt som med utgångspunkt i detta pionjärprojekt fördes kring sådana uppfostringsanstalter under 1840-talet. Men den väl avgränsade platsen och tidsperioden till trots är författarens syfte mer långtgående: han vill problematisera schablonbilden av social ingenjörskonst såsom ett särpräglad uttryck för det tidiga 1900-talets moderna politiska projekt, uppbyggt av allt fler målrationellt kalkylerande byråkrater och professioner med stöd av vetenskaplig expertis. Vad finns det för kontinuitet och likheter med en betydligt äldre och på många sätt annorlunda reformistisk verksamhet?

Det finns flera goda skäl till varför uppfostringsanstalten är en bra utgångspunkt för att ta sig an den omfattande frågan. För det första var Råby en institutionell innovation som skiljde sig från redan befintliga verksamheter riktade mot samhällets lägre skikt. Uppfostringsanstalten tillhörde vare sig fängvården eller fattigvården. De tolv "vilseförda och moraliskt vårdslösa" pojkar var intagna för att skiljas från skadligt inflytande och för att formas av en välgörande regim av omsorg, ordning och arbetsamhet så att oönskade beteenden och levnadssätt kunde *förebyggas*. För det andra handlade debatten på 1840-talet om det som författaren kallar "räddningshusfrågan" i hög grad om vilket ansvar staten borde axla för att stödja och mångfaldiga denna typ av institution. För det tredje finns ett ovanligt rikt material kring verksamheten på Råby, både i form av administrativa dokument och korrespondens och i form av årsberättelser, debattskrifter och riksdagsmotioner där olika företrädare själva eller via ombud argumenterade för verksamheten.

Utmaningen är att överbygga avståndet från Råby till den stora frågan om den sociala ingenjörskonstens historia. Forskningen om ideologiska diskussioner, kartläggningsinitiativ och reformprojekt som kan sammanföras under beteckningen är också synnerligen stor. Termen har dock i mindre utsträckning tjänat som utgångspunkt för undersökningar eller för att precisera resultat. Därför saknas

också en mer omfattande, sammanhållen diskussion om den sociala ingenjörskonstens ursprung, kännetecken och utveckling över tid. Kraus hanterar denna historiografiska situation genom att utgå från två uppmärksammade arbetens beskrivningar såsom typiska: Zygmunt Baumans *Auschwitz och det moderna samhället* (1989) samt James C. Scotts *Seeing like a State* (1998). Både Bauman och Scott kopplar samman den sociala ingenjörskonsten med tillväxten av en modern och abstrakt rationalitet, vilken appliceras på samhället, betraktat som ett objekt att kontinuerligt planera, sköta och förbättra. Denna process når sin fullbordan under 1900-talets första hälft. Vidare knyter både Bauman och Scott denna utvidgade ambition till en institutionellt sett allt starkare stat – det som Bauman i dess utvecklade form kallar "trädgårdsmästarstaten".

Kraus tematiserar sin undersökning med utgångspunkt i dessa generella beskrivningar. I första hand fokuserar han på den samhällssyn som underbyggde verksamheten på Råby, den ideologiska hemvisten för projektet samt den förordade rollen för staten i detsamma. Som komplement tar han också hjälp av den forskning som i Michel Foucaults efterföljd belyser hur reformerande institutioner har byggts upp kring strategier för att uppmuntra, främja och lära ut eftersträfvade beteenden snarare än att enbart förbjuda, förhindra eller motverka oönskade sådana. Författaren påpekar att det mesta av forskningen om den sociala ingenjörskonsten, liksom Bauman och Scott, nästan uteslutande har analyserat den i termer av den senare formen av maktutövning. Kraus argumenterar för att detta komplementära perspektiv, på engelska sammanfattat i begreppet *governmentality* som i avhandlingen översätts till "styrningskonst", breddar analysen av vad som kan räknas som social ingenjörskonst. Bland annat analyserar han inrättningens pedagogik kring visuella intryck, seende och synlighet, samt den form av subjektstitutering som på ett programmatiskt sätt opererade genom aktivitet, val och vilja från pojkaras sida: en central beståndsdel i den "milda metod" som förespråkades på Råby.

Författaren argumenterar för att räddningshuset ingår i den sociala ingenjörskonstens historia, även om räddningshusfrågan fick ett abrupt slut 1850 då en officiell utredning inte föreslog några nya uppfostringsanstalter. Han visar att inrättningen inte bara motiverades som ett medel för att hjälpa enskilda personer utan också utifrån dess effekter på den abstrakta storheten "samhället". Därmed förändras också beskrivningen av den sociala ingenjörskonsten, menar Kraus. Bland annat ryms fler rationaliteter än en abstrakt målrationell sådan i denna historia, och det är inte nödvändigtvis i framväxten av en starkare stat som dess ursprung skall sökas. Statens involvering kunde också åstadkommas av reformverksamheter utanför staten. Vidare var disciplinär maktutövning inte denna sociala ingenjörskonsts kärna; den byggdes upp kring ambitionen att forma subjekt genom positiva medel. Författaren vill dock i första hand ifrågasätta den befintliga bilden av social ingenjörskonst snarare än att beskriva dess utsträckning

i tid och rum. Genom inkluderandet av en patriarkal, konservativ och religiöst motiverad, godsägande, skånsk adelsman från 1840-talet i galleriet av sociala ingenjörer förändras synen också på de redan befintliga porträtten.

Detta är en avhandling med omedelbart påtagliga kvaliteter. Inte minst är den välskriven i en ledig och personlig stil som också tar hjälp av humor och litterära grepp. Både det löpande arbetet på räddningshuset och övervägandena bland dess ledande personer är skickligt belysta med en påtagligt god blick för det som bara antyds, impliceras eller rent av förtigs i materialet. Mängder med intressanta detaljer friläggs, och läsaren får uppslag till många framtida undersökningar. De tematiska analyserna är överlag väl genomförda, särskilt kapitlen om styrningskonsten. Citaten ger vid stickprovskontroll, med undantag av smärre misstag, ett robust intryck. Den största kvaliteten är dock den övergripande frågans vikt: det är ett förvånansvärt lite analyserat problem, åtminstone om man håller sig till den forskning som explicit diskuterat den sociala ingenjörskonstens historia på det sätt Kraus vill göra. Det finns dock, menar jag, några mindre väl motiverade val i avhandlingen liksom ett mindre genomfört metodiskt förhållningssätt. Detta har konsekvenser för tillförlitligheten i delar av analysen, liksom för precisionen i och räckvidden av avhandlingens resultat.

Ett grundläggande problem är att det analytiska begreppet "social ingenjörskonst" förblir mycket vagt. Det används flitigt för att beskriva aktörers förhållningssätt, för att beskriva verksamheten på Råby och för att sammanfatta undersökningens resultat, men det är oklart vad begreppet betyder. En inledande ordboksdefinition vare sig används, kommenteras i analysen eller diskuteras i avslutningen. Trots att syftet i första hand är att problematisera bilden av den sociala ingenjörskonsten tappar det kritiska projektet en hel del udd om begreppets innebörd utvidgas högst avsevärt. Det är då knappast överraskande att företeelsen har en både längre och bredare historia. Författaren har också tagit hjälp av Johan Asplunds diskussion om tankefigurer för att driva den tes som avhandlingens titel syftar på: att den sociala ingenjörskonsten har sin utgångspunkt i uppfattningen att samhället är en autonom storhet som kan liknas vid en trädgård så tillvida att det är "en helhet som behöver planeras, odlas, och förbättras" (s. 70). En sådan oartikulerad och underförstådd utgångspunkt – det vill säga tankefigur – inbegriper Baumans trädgårdsmästarstat men har potentiellt också en längre historisk utsträckning. Det är dock svårt att se på vilket sätt tankefiguren kan avgränsas om man inte kvalificerar vad *behöver* innebär. Metaforen "samhället som trädgård" tycks tillåta ganska olikartade förhållningssätt: naturens under, spektakulär uppvisning av mänsklig förmåga eller en produktiv odlingsyta. Det är den sistnämnda innebörden, trädgårdens systemkaraktär, som framhålls hos Scott och Bauman snarare än den innebörd som Kraus tycks använda sig av, odling i allmän mening. Den vida definitionen av tankefiguren avhjälpas därför inte begreppsanvändningens vaghet.

Avhandlingens relation till tidigare forskning är också vagt beskriven. Författaren deklarerar att studien är ett inlägg i "forskningsdiskussionen om den sociala ingenjörskonsten och trädgårdsmästarstaten" (s. 17). Men vare sig Scott eller Bauman har den sociala ingenjörskonstens karaktärsdrag eller historiska framväxt som sina huvudsakliga problem i sina analyser av den moderna administrativa rationaliteten från Auschwitz horisont respektive de gemensamma nämnarna för några av 1900-talets mest katastrofala jordbruksreformer. Eftersom Kraus inte heller beskriver den diskussion han menar att de ingår i blir det oklart vilka konsekvenser hans kritik har. Det ter sig också svårt att motivera varför man helt skulle välja bort att relatera undersökningen till den historiska forskningen om olika aspekter av social ingenjörskonst, till exempel socialt arbete, befolkningspolitik, folkhälsa och familjepolitik. Det är också oklart varför undersökningen inte sätts i dialog med den forskning som mer utförligt diskuterar den sociala ingenjörskonstens genealogi – om än inte utifrån själva begreppet – exempelvis inom det andra forskningsläge som undersökningen tar avstamp i, det kring *liberal governmentality*. Kort sagt: avhandlingens utgångspunkter och resultat kommunicerar med alltför lite annan forskning och i vissa avseenden inte heller med den forskning den utgår från.

I undersökningen förekommer vidare mycket få explicita metodiska överväganden och val. Analysen uppmärksammar i liten utsträckning den kommunikativa situationen och det pågående meningsskapandet i materialet. Av det stora inflytande sådana metodiska förhållningssätt har haft under senare decennier syns just inga spår. I stället karaktäriserar författaren analysen som en lek med tidsperspektivet, och att den "till stora delar handlar om ett nu när det är ett då som avhandlas" (s. 29). Detta har konsekvenser. De många glidningarna mellan materialets begrepp och analytiska sådana är i åtskilliga fall bara en smula förvirrande, exempelvis då författaren skriver att man på Råby krävde "en mer aktiv styrningskonst" (s. 134). Emellanåt är det dock svårt att avgöra vilken status olika kategorier och begrepp har. Ofta översätts materialets beskrivningar till vad författaren uppfattar som motsvarande termer i vår tid. Överväganden om intagning på Råby tycks hämtade från vår tids socialtjänstjournaler (s. 54), allt medan verksamheten lanserades som "en preventiv socialpolitik" (s. 78). Att okommenterat projicera denna terminologi på 1840-talet tycks väl oförsiktigt.

Ett ännu större problem blir det då diskussionerna i samtiden osynliggörs. När räddningshusets politiska hemvist analyseras används föga preciserade och historiskt sett högst schematiska typologier över ideologiska ståndpunkter. De omfattande samtida diskussionerna om "socialism" och "liberalism" beaktas inte. När Kraus argumenterar för att den i debatten utpekade kopplingen mellan räddningshuset och socialismen var svag (s. 97), beror det helt på vad man avser med begreppet. Det fanns innebörder i samtiden som tveklöst gjorde räddningshuset till ett exempel på socialism, men även om man bortser från detta får slutsatsen

bara precision genom det analytiska begreppet. Med ett mer genomarbetat metodiskt förhållningssätt hade författaren bättre kunnat klargöra sina resonemang och slutsatser och förmodligen också kunnat fördjupa sin historiska analys.

I undersökningen förekommer överlag få historiska referenspunkter utanför de texter som ingår i räddningshusfrågan. Analysen blir därför i hög grad utlämnad åt denna diskussion som sådan. Perspektiv på den hade exempelvis kunnat hämtas från den omfattande debatten om cellfängelset, den nya sinnessjukvården, utackorderingssystemet – det system som var alternativet till räddningshuset – eller samtidens pedagogiska teorier. Avsaknaden av en ”utsida” på diskussionerna leder både till ett underutnyttjande av materialet och till övertolkningar. Kanske mest tydligt gäller det sistnämnda problemet relationen till cellfängelset. Kraus menar att “[a]ntagonismen mellan räddningshuset och fängelset är central för förståelsen, och diskussionen, av räddningshuset” (s. 134). Bristen på referenspunkter gör dock att denna relation blir misskaraktäriserad. Kritiken mot fängelset av kretsen kring Råby är nämligen identisk med den som framfördes av cellfängelseförespråkare. Åtskilliga av dessa var också involverade i att lansera de uppfostringsanstalter som utgjorde förebilder för Råby. Kraus karaktärisering tycks även bero på övertolkningar av texterna: flera referenser till den föregivna antagonismen motsvaras av betydligt mer allmänna diskussioner i materialet (till exempel noterna 372 och 393). Även här tycks det olyckligt att författaren knappast alls har använt sig av den existerande forskningen, exempelvis om de europeiska räddningshus som kretsen kring Råby hänvisade till.

Bristen på dialog med tidigare forskning har som konsekvens att tolkningar och summeringar i bland blir oprecisa och svåra att värdera. Frågan om statens ansvar för uppfostringsanstalter ges stort utrymme i analysen, och i slutsatserna till kapitel 6 hävdas att företrädarna för Råby menade att ”staten borde ta ansvaret” för uppfostringsanstalterna (s. 129). Något sådant förespråkande av ett fullständigt ansvar har inte påvisats i undersökningen, vilket gör generaliseringen ohållbar. Det är i själva verket ett helt spektrum av statlig involvering som är aktuell, allt från inspektioner via mindre engångsanslag till större årliga anslag. Summeringen relateras till annan forskning genom påpekandet att ”någon hegemonisk uppfattning om en stat med begränsade uppgifter inte fanns” (s. 128), utan att läsaren får veta vem som står för denna uppfattning. I vilka avseenden för detta forskningsläget framåt och hur kan det ligga till grund för andras undersökningar? I kapitel 9, analysens kanske allra starkaste, undersöks på ett mycket bra sätt centrala delar av det pedagogiska programmet på Råby och inte minst dess många former av visuell pedagogik och synlighetsstrategier. Men när resultaten skall summeras så är den beskrivning av tidigare forskning som förs in – återigen helt utan precisering – närmast en karikatyr. Låt vara att det alltid går att hitta svag forskning att kritisera, men det intressanta måste väl vara att diskutera den bästa? Att ställa ett ”standardiserat och objektifierande” seende mot ett ”kärleksfullt”, eller att

kritisera diskussioner om förekomsten av panoptiska principer i reformerande program vid denna tid på grundval av att man på Råby intresserade sig för de "individuella särdragen" hos pojarna håller inte måttet som kritik. En helt annan utförlighet och noggrannhet hade krävts för att bidra till det internationella forskningsläget.

Sammanfattningsvis reser läsningen av Jonas Larsson Kraus mycket intressanta avhandling flera metodiskt motiverade frågor om tolkningar och slutsatser. Undersökningen hade vunnit åtskilligt på en reell dialog och diskussion med de forskningslägen som författaren utgår från och relaterar resultat till. Förtjänsterna är ändå många. *Att odla ett samhälle* bidrar med mycket ny kunskap om uppkomsten av denna typ av institution i Sverige. Den skickligt genomförda läsningen av källorna leder till en rik bild av de offentliga diskussionerna kring räddningshuset liksom av den löpande verksamheten på Råby och ger fascinerande brottstycken av de liv för vilka engagemanget och erfarenheterna från Stora Råby blev en viktig del. På ett mer generellt plan lämnar Kraus träffsäkra iakttagelser och väl argumenterade analyser av centrala beståndsdelar i denna verksamhet, och sammantaget ger avhandlingen en fördjupad förståelse av viktiga aspekter av 1840-talets sociala reforminitiativ. Författaren diskuterar vidare på ett intresseväckande och uppslagsrikt sätt den omfattande och historievetenskapligt viktiga frågan om hur man skall begreppsliggöra den sociala ingenjörskonstens historia. På det sättet bidrar avhandlingen till de svenska diskussionerna om det moderna samhällets framväxt.

Frans Lundgren*

* Fakultetsopponent